

Олег КОЦАРЕВ,
журналіст,
поет,
м. Київ

«ОЖИВЛЕННЯ» УКРАЇНСЬКОЇ РАДЯНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Звертатися до історії літератури, зокрема літератури ХХ століття, сьогодні надзвичайно важливо з багатьох причин.

По-перше, все ще надто сильна тенденція «применшувального», «малоросійського», нудного і безальтернативно-громадянського трактування нашої літератури, коли всі письменники тільки тим і займалися, що боролися за щастя простого народу, а все інше – другорядні дрібниці, залишені на поталу «великим» літературам. Тобто українська література і далі потребує переосмислення, перевидання. А ще – цікавої, різноманітної подачі, такої, котра захопила б тих читачів, що перебувають у владі названих вище сумних стереотипів.

По-друге, ми й досі не знаємо багатьох елементарних речей. Історія літератури обіймає два простори – художні та критичні твори і життєписи письменників, так званий літературний побут. Прогалин є сила-силенна і там, і там, особливо, коли йдеться про ХХ ст. Можна згадати чимало парадоксальних ситуацій. Узяти, для прикладу, поета Валер'яна Поліщука. В історії літератури він фігурує як поет-авангардист, поет-експериментатор (експерименти якого, щоправда, не завжди були вдалі), але цікавий читач, який звернеться до більш-менш нових перевидань Поліщука (адже зовсім нових просто немає), авангарду там майже не знайде, а побачить переважно неоромантичні або дитячі твори. Тобто найхарактерніша частина його текстів не перевидана, про неї можна або снувати гіпотези, або прочитати в рідкісних і малодоступних виданнях 1920–1930-х рр. Так само в тіні залишається й чимало моментів його біографії.

Саме невідомим, цікавим, інтригуючим біографічним матеріалом вітчизняного письменства середини – другої половини ХХ ст. й присвячена книжка Станіслава Цалика й Пилипа Селігея «Таємниці письменницьких шухляд», яка вийшла друком в інформаційно-аналітичній агенції «Наш час», у помітній серії «Невідома Україна». Книжка, яку повинен прочитати кожен, хто так чи інакше, зі службового обов'язку чи особистого інтересу, має справу з українською літературою та її історією.

Важливо, що ця книжка стосується не 20-х рр., а пізнішого періоду. Таким чином вона руйнує ще один стереотип, буцімто після 20-х рр. геть нічого цікавого не відбувалося ні в літературі, ні в житті письменників. Адже якщо 20-ті рр. сьогодні хоч якось досліджуються і популяризуються, то пізніші десятиліття, аж до 60-х рр., перебувають ніби під завісою. Складається враження, що у ті часи в літературі нічого цікавого не відбувалося, всі автори тоді просто сиділи вдома, боялись арешту та писали оди комуністичній партії. А проте і в ті складні часи в письменницькому середовищі були конфлікти, інтриги та загадки.

У «Таємницях письменницьких шухляд» ви прочитаєте чимало різних цікавинок про Максима

Рильського, Павла Тичину, Миколу Бажана, Юрія Яновського, Остапа Вишню, Уласа Самчука, Олексія Кундзіча, Олександра Корнійчука, Івана Кочергу та Олесея Гончара.

Чим об'єднані ці автори в Станіслава Цалика й Пилипа Селігея? Своєрідною «ниткою», на яку «нашпани» названі письменники, є київський будинок «Роліт». Цей будинок було зведено 1934 р. спеціально для українських письменників (багато з яких саме переїздили до Києва з Харкова після втрати цим містом статусу столиці УРСР) та значною мірою на їхні кошти. Власне кажучи, ідея такого будинку була завезена до Києва з Харкова, де подібний будинок уже існував і мав назву «Слово». Саме він значною мірою й створював контекст літературного відродження, бурхливих експериментів, дискусій і конфліктів 20-х рр., саме там застрелився Микола Хвильовий, відбувалися драматичні арешти й доноси. І ось у Києві з'явився новий письменницький будинок.

Остап Вишня і Варвара Маслюченко у київському письменницькому будинку «Роліт». За плечима цієї пари – торба лиха та мішок бід.
Фото другої половини 1940-х років

Причин появи таких «профільних» житлових будинків було кілька. Влада тоді надавала підтримку різноманітним кооперативним об'єднанням, і будівництво відбувалося ніби спільним коштом пайовиків і держави. Тут є про що подумати ще й в іншому аспекті: гроші на елітне житло знайшлися і в письменників, і в держави у, м'яко кажучи, важкі роки, а саме перед 1934-м. Метафорично висловлюючись, більшовицька диктатура однією рукою нищила літераторів, а другою досить непогано, як на ті часи, підготовувала тих, хто прийняв нові правила гри й став рупором комуністичної ідеології. Підготовувала на тлі голодного вимирання мільйонів і мільйонів. Це момент, про котрий у нас говорять нечасто. Цікаво, чому – через страх, що портрети героїв дещо поблякнуть? Через небажання замислитися про одну з вірогідних причин

їхньої не всім зрозумілої з багаторічної дистанції лояльності й пасивності?

Окрім того, під впливом лівої ідеології поширювалися колективістські й «цехові» настрої, тож актуальним був принцип спільної праці та спільного дозвілля. З одного боку, централізація держави на той час уже сягнула такого рівня, коли стихійним комунам 20-х пора було знайти якусь заміну. З іншого, мистецькі райони, сквоти, поселення віддавна є загальносвітовою практикою.

Зрештою «інженерів душ» легше було контролювати, коли велика їх кількість зібрана в одному місці і під одним дахом. Стежити, провокувати, заарештовувати. Автори «Таємниць письменницьких шухляд» висловлюють думку, що такого наміру керівництво спочатку не мало, проте згодом виявилось, що «цеховий» будинок дуже зручний для всіляких енкаведешних маніпуляцій. Дозволю собі не погодитися у цьому питанні з дослідниками. Ніяк не віриться, що численні проекти усупільнення приватного життя окремої людини, повсюдного контролю над особистістю в радянському суспільстві не ґрунтувалися на підгляданні й прагненні системи у будь-яку мить замінити зужитий «гвинтик». І «конструктивний» досвід харківського «Слова», безперечно, не міг залишитися непоміченим та неврахованим. Принагідно зазначу, що ідея контролю, здається, закладена в архітектурному стилі конструктивізму, в якому й задумано обидва проекти («Роліт», щоправда, в підсумку дещо модифікувався) – стиль цікавий, своєрідний та елегантний, коли йдеться про окремі об'єкти, але гнітючий у масовому, серійному виконанні.

Розповівши про будівництво «Роліту», про його архітектуру, розподіл квартир, що мав відповідати субординації письменників, та інші організаційні речі, Цалик і Селігей переходять до історій, котрі у «Роліті» відбувалися, не цураючись ні дивацтв, кумедних побутових речей, ні серйозних літературних питань.

Є, наприклад, у «Таємницях письменницьких шухляд» чимало цікавої інформації про таку свого часу відому резонансну ситуацію, як звинувачення Олександра Корнійчука у плагіаті. Іноді ці звинувачення з'являлися на офіційному рівні, але частіше кружляли як чутки. Автори «Таємниць...» схильні їх підтримувати. Взагалі Корнійчук, ім'я якого й досі прикрашає, до прикладу, одну з вулиць міста Ніжина, дістає у книжці переважно негативні характеристики. Важливою є також історія про написання сумнозвісного вірша «Партія веде». Павло Тичина буцімто створив цей текст... як дитячий, але він сподобався в редакції газети «Правда», був опублікований «усерйоз» і став смішним та сумним гімном творчого зламу і приборкання великого поета.

Ще одна історія про Павла Тичину носить зовсім інший характер. Станіслав Цалик і Пилип Селігей розповідають про кілька кохань Тичини, про те, як, дізнавшись про смерть однієї з близьких йому жінок, поет, що вже мав тоді родину, цілий день перебував у траурі та... не дозволяв нікому зі

своєї сім'ї їсти. Такі побутові, інтимні нюанси, безперечно, мусять звучати. Адже для багатьох людей вони «оживлюють» літературу, а іноді перетворюються навіть на своєрідну «пастку», коли завдяки інтересу до біографічних колізій та пригод дотепер не дуже зацікавлена українською літературою людина почне читати тексти. А тим, кому пригоди Павла Тичини або інших підрадянських літераторів видадуться надто тихими й спокійними, можна запропонувати розділ про Уласа Самчука або про «шпигунські справи» деяких інших авторів...

Останнім за хронологією персонажем книжки «Таємниць письменницьких шухляд» є Олесь Гончар, постать якого змушує ще раз повернутися до роздумів про взаємини українських (і українських радянських) письменників із соціумом та владою. Саме Гончар був серед тих митців, хто одержав від Радянської держави не тільки офіційне визнання, а й серйозні пільги, хоча зазнав від неї і гонінь, і цькування, але все ж... Після відходу з життя Гончара та багатьох його однолітків (ясна річ, ідеться лише про часовий збіг) ніяких квартир для письменників чи автомобілів на отримані від держави гонорари вже не було. Ця тенденція зароджувалася не в 90-ті, а раніше, бо владі пропагандистський ресурс літератури ставав усе менш потрібним. Із поступовим занепадом, а потім і зникненням державного замовлення зменшувалася і соціальна роль письменника. Тобто «Роліт» і книжка про його мешканців – це нагадування про той письменницький пантеон, який для радянських письменників був і почесним, вигідним, і смертельно небезпечним та морально сумнівним.

Метафорично «після “Роліту”» в літературі настав час побути на самоті, поміркувати про вічне, очиститися від тих, хто «йшов у письменники» по гонорари, тиражі та овації. Щойно тепер, здається, знову можна говорити про інтерес публіки до соціального слова письменника, принаймні таких, як Ліна Костенко, Оксана Забужко, Василь Шкляр, Юрій Андрухович, Сергій Жадан...

Історична наближеність до нас постаті Олесь Гончара, про яку щойно згадувалося, зіграла з авторами книжки й злий жарт. Справа ось у чому. Практично про всіх своїх персонажів Цалик і Селігей пишуть доволі зважено, об'єктивно, не ідеалізуючи і не виносячи безапеляційних вироків. Але у випадку Гончара текст надто перевантажено пієтетом, повагою, захопленням, гучними словами. Здається, це можна пояснити саме короткою історичною дистанцією. Зрештою, багато хто погоджується з тим, що нам бракує вміння зважено писати про сучасників або майже сучасників.

Але загалом, попри сумніви у випадку розділу про Олесь Гончара, «Таємниць письменницьких шухляд» – великий крок уперед, цікава і помітна книжка. Вона виконує шляхетну місію: повертає форми і барви тій літературній добі, яка досі багатьом видавалася сірою, невиразною і ватяною. А ще є своєрідним дороговказом і викликом для тих, кому є що сказати про інші періоди історії нашого красного письменства – чи зрозуміють вони краще або хоча б так само?